

УДК 929Родіонов:930.25(477.65)

Лариса Пасічник

АРХІВІСТ, НАЗВАНИЙ «ВОРОГОМ НАРОДУ»

На основі архівних документів досліджено репресії радянської влади щодо директора Кіровського державного історичного архіву І. М. Родіонова наприкінці 1930-х років.

Ключові слова: архівні документи, Іларіон Родіонов, директор, архів.

13 грудня 1938 р. прокурор м. Кірове Миколаївської області постановив закрити кримінальну справу № 55198 про заарештованого І. М. Родіонова у зв'язку з відсутністю доказів про здійснення ним контрреволюційної діяльності¹. Розв'язка вісімнадцятимісячної драматичної історії в долі Іларіона Михайловича належить до розряду поодиноких епізодів у радянській юстиції періоду 1933–1940-х років, коли амплітуда репресій та терору щодо так званих контрреволюціонерів, ворогів народу, членів антирадянських, повстанських, націоналістичних організацій, створених для «активної подрывной, шпионской и вредительской деятельности»², набирала величезних розмахів. Дане визначення обвинувачення використовувалося відносно представників різного соціального стану та професійної діяльності.

Зв'язок з «ворогами народу» та належність до «контрреволюційного угруповання» стали приводом для арешту І. М. Родіонова на початку жовтня 1936 р. Про його життя відомо наступне: народився 1881 р., із міщан, уродженець м. Єлисаветграда (суч. м. Кіровограда), одружений, член КП(б)У, директор Кіровського державного історичного архіву. На той час він уже мав певний «арештантський стаж» та послужний список: у 1908 р. його було засуджено за збройний напад на військовий окружний суд, через рік заслано в м. Архангельськ, де він пробув три роки; у 1918 р. – член повітового військово-революційного комітету, організатор партизанських загонів на Єлисаветградщині; з 1919 р. до 1920 р. служив у лавах Червоної армії, потім працював у Зінов'євській (одна з колишніх назв Кіровограда) окружній контрольній комісії робітничо-селянської інспекції.

17 листопада 1925 р. на засіданні президії Зінов'євського окружного виконавчого комітету було прийнято рішення про створення окружного архівного управління³. Ця подія стала визначальною в житті І. Родіонова. Діяльність Іларіона Михайловича на посадах завідувача окружного архівного управління при Зінов'євському окружному виконавчому комітеті та директо-

ра Кіровського державного історичного архіву знайшла відображення у місцевій періодиці «Соціалістичний наступ», «Червоний шлях», «Кіровська правда» за 1927–1935 рр.

В одному з грудневих номерів газети «Червоний шлях» за 1927 р. він опублікував «Інструкцію архівним кореспондентам», яка надійшла з Центрального архівного управління УСРР. Вона вказувала на необхідність залучення «широких кіл радянської суспільності»⁴, а саме: вчителів, бібліотечних, музейних та інших культпрацівників, краєзнавців, студентів, робкорів та сількорів до справи «виявлення та охорони архівних матеріалів, яким загрожує небезпека втрати»⁵.

Важливим документом для дослідження історії розвитку архівної справи на Кіровоградщині є обіжний лист завідувача окрархіву І. Родіонова «до всіх установ», датований 6 березня 1930 р. «В останні часи, в зв'язку з паперовою кризою, подекуди спостерігається неприпустиме нищення архівів і використання архівних матеріалів на канцелярські потреби чи здачу без дозволу архівного управління (як сировину для паперових фабрик)»⁶, – описав автор документа негативні явища. Для виконання основоположної функції архівної справи – зберігання документальних фондів – необхідно, як вказано у листі, «вилучені з архівної макулатури документи науково-історичного значення негайно виявити і передати до окрархіву». Потім здійснити «повне упорядкування архівних фондів та забезпечити архівосховища відповідними приміщеннями, що гарантували б цілковите збереження архівних документів та матеріалів»⁷.

Склад архівних фондів та роботу Кіровського державного історичного архіву, очолюваного Іларіоном Михайловичем, описано в статті «Цікаві архівні матеріали», вміщеній у газеті «Кіровська правда» за 14 квітня 1935 р. Науковий співробітник архіву Пшеничний повідомляв, що в установі зберігалось 1670 фондів (до 5 мільйонів справ). Архів мав книжковий фонд 50000 од. зб., а також 100000 газет, близько 3000 листівок.

«Книжковий фонд почали лише цього року розбирати по секціях. Під час його розробки віднайдено надто цінний матеріал: «Подлинная записка Петра Первого» (1698–1721), стародавні грамоти, договори, акти, які відносяться до періоду 1299–1655 рр., – інформував науковий співробітник. – Серед цих документів є оригінал грамоти цариці Катерини за 1772 рік. У фонді народника П. Рябова виявлено книжку Л. Толстого «В чем вера моя», на сторінках якої – власний автограф автора»⁸. В архіві також популяризувались документи через організацію виставок важливих історичних знахідок.

Документи слідчої справи І. Родіонова дають пояснення, що в діях директора Кіровського архіву містилися ознаки злочину, передбаченого статтею 54-10 Кримінального кодексу УРСР. П. Калашніков, член Бобринецького волосного революційного комітету в 1918–1919 рр., а в 1930-х вже названий злісним троцькістом, отримав нібито від І. Родіонова довідку позитивного характеру. Пригадали директорів архіву і те, що колишні партизани, яких із часом віднесли до «ворогів народу», зверталися до нього з приводу отримання необхідних документів про їхню участь в революційній боротьбі. Ця обставина вплинула на формулювання звинувачення, що звучало як підтримка зв'язків з «ворогами народу».

У ході слідства з'ясувалося, що остання зустріч П. Калашнікова та І. Родіонова відбулася ще в 1919 р. Вилучена у першого довідка-рекомендація була дана Олександром Родіоновим – членом КП(б)У, колишнім партизаном та чекістом, який на час проведення допиту його як свідка 26 грудня 1936 р. мешкав у Одесі та працював інспектором кадрів на будівництві аеропорту. Свідок, який знав П. Калашнікова ще за часів їхнього перебування у м. Бобринець у період громадянської війни, не згадав навіть, коли саме підтвердив партизанське минуле нинішнього «ворога народу».

Свідченням контрреволюційної діяльності І. Родіонова стала наявність у нього вдома та в архіві літератури, забороненої Головлітом. Під час обшуку помешкання директора 5 жовтня 1936 р. було вилучено газети «Правда», «Комуніст», «Червоний шлях» за 1923–1924 рр. з публікаціями статей Л. Троцького, Л. Каменєва, Г. Зінов'єва. У протоколах обшуку вказано також твори Б. Грінченка, В. Винниченка, Д. Яворського. Слід зазначити, що Л. Троцький (Лев Бронштейн), Г. Зінов'єв (Овсій-Герш Радомисльський), В. Винниченко були уродженцями нинішньої

Кіровоградщини. Обласний центр з 1924 р. до 1934 р. на честь радянського державного та партійного діяча називався Зінов'євськ⁹. Із загостренням внутрішньопартійної боротьби, коли імена Троцького та Зінов'єва об'єднали у стійке словосполучення, що дало назву антирадянському блоку, значно зросла армія «ворогів народу».

На запитання слідчого, який допитував заарештованого директора архіву: «Почему с бережно хранимыми газетными материалами периода 1923–1924 годов со статьями Троцкого, Зиновьева, Каменева и других запрещенных авторов в Вашей личной библиотеке отсутствуют речи и доклады т. Сталина?»¹⁰, І. Родіонов відповів, що з працями Сталіна і газетним матеріалом при опрацюванні окремих питань користувався в архіві. Треба було пояснити і наявність в архіві 61-ї одиниці зберігання, представленої творами та виступами заборонених авторів: Зінов'єва (включаючи і його особисте листування), М. Скрипника, Н. Бухаріна, М. Грушевського, О. Вишні, А. Єнукідзе, А. Лур'є, а також «старорежимних діячів»: М. Родзянка, О. Гучкова, П. Мілюкова. Директор архіву на неодноразові повтори запитання про приховування антирадянської літератури давав відповідь, що заборонені книги, брошури та газетні статті, вилучені з бібліотек та музею, зберігалися в архівній секретній секції, бібліотека архіву – закритого типу; вільний доступ до цієї літератури, вказівки на знищення якої не надходило, був неможливим. У протоколах допиту факт виявлення антирадянської літератури кваліфіковано як прояв контрреволюційних поглядів І. Родіонова.

Слідство, що тривало до 31 грудня 1936 р., не довело інкриміновані Іларіону Михайловичу обвинувачення і його, ув'язненого в одеській тюрмі, було звільнено. Проте в жовтні наступного року стався повторний арешт. У постановках про обрання міри запобіжного заходу щодо І. Родіонова, датованих 7 жовтня 1936 р. та 19 жовтня 1937 р. – ідентичне обвинувачення. Слідство почало вдруге закручувати спіраль справи з викриття «ворожого елемента». У травні стан здоров'я заарештованого значно погіршився, через деякий час він потрапив до лікарні кіровської в'язниці. Як свідчить акт медичного огляду, проведеного 23 листопада 1937 р., ув'язнений страждав на туберкульоз кишковика та легенів, а також на міокардит. У проміжок часу, коли проведення допитів, за визначенням лікарів, було неможливим, ретельно збиралися свідчення колишніх учасників революційного руху на Єлисаветградщині про особу І. Родіонова. Період тотальної бороть-

би з уявними ворогами вплинув і на показання деяких допитаних.

Вирішальним у подальшій долі І. Родіонова став лист під грифом «совершенно секретно» начальника УНКВС по Миколаївській області, адресований начальнику Кіровського міського відділу НКВС. «Отмечаем, что Кировский горотдел НКВД, привлекая к уголовной ответственности в октябре 1937 г. Радионова И. М., руководствовался материалами следственного дела, прекращенного в 1936 г. по обвинению того же Радионова... Других существенных материалов по его обвинению не добыто. Уголовное преследование в отношении Радионова Иллариона Михайловича прекратить, из-под стражи немедленно освободить»¹¹, – вказувало керівництво кіровським підлеглим у грудні 1938 р.

Неодноразово, як переконують історичні факти, що стали відомими декілька десятиліть тому, людей заарештовували, керуючись матеріалами вже закритих кримінальних справ, і нерідко нових доказів вини так званих ворогів народу не

знаходили. Долі архівних працівників, які знавали на собі дію сталінського репресивного апарату і через професійну діяльність зокрема, – важлива складова літопису вітчизняної архівної справи.

¹ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-5907, оп. 2р, спр. 731, т. 1, арк. 51.

² Там само, спр. 4265, арк. 69.

³ Там само, ф. Р-250, оп. 1, спр. 419, арк. 65.

⁴ Інструкція архівним кореспондентам // Червоний шлях. – 1927. – 8 груд. – Інв. № 1570, арк. 30.

⁵ Там само.

⁶ Держархів Кіровоградської обл., ф. Р-833, оп. 1, спр. 4, арк. 3.

⁷ Там само.

⁸ *Пшеничний*. Цікаві архівні матеріали // Кіровська правда. – 1935. – 14 квіт. – Інв. № 846, арк. 15 зв.

⁹ Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3. – С. 361.

¹⁰ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-5907, оп. 2р, спр. 731, т. 2, арк. 21–21 зв.

¹¹ Там само, арк. 49.

На основе архивных документов исследовано репрессии советской власти в отношении директора Кировского государственного исторического архива И. М. Родионова в конце 1930-х годов.

Ключевые слова: архивные документы; Илларион Родионов, директор, архив.

The repression by the Soviet authorities to the Director of the Kirovograd State Historical Archives I. M. Rodionov in late 1930s have been examined on the basis of archival documents.

Key words: archival documents, Ilarion Rodionov, the director, the archive.